

תולדות הלחימה הכימית לקחים ברמה האסטרטגית

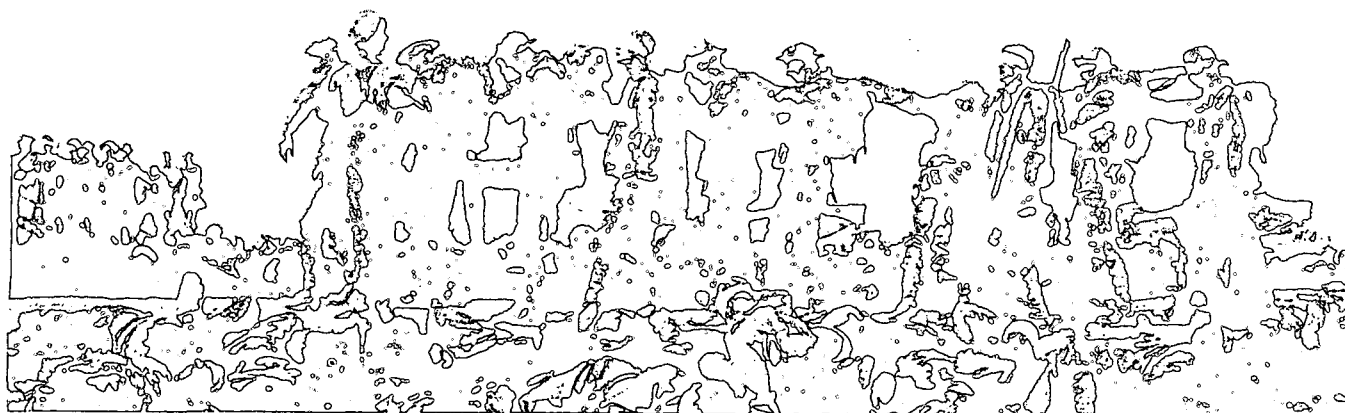
מיכה בר

דבריו של הקולונל בלקה במכתב שנשלח אל פרופסור הבר, אבי הלוחמה הכימית הגרמנית, משקפים במידה רבה את התחושות והחששות הרווחים כיום בציבור בסוגיית הנשק הכימי.

מתקפה של נשק כימי היא איום המרחף על ישראל, במקרה שתפרוץ מלחמה עם כמה ממדינות ערב שיש להן יכולת כימית, כגון מאגרים של גזים מסוגים שונים ומגוון אמצעי שיגור¹. הסכנה העיקרית נשקפת מסוריה. סוריה מפתחת מאגרים גדולים של נשק כימי ובהם גז עצבים, ויש לה אמצעי שיגור כגון מטוסים וטילי קרקע-קרקע מדגם סקאד B המסוגלים להגיע למרכזי האוכלוסייה של ישראל².

"נתאר לנו פעולת התקפת אדים על עיר המכילה ישוב צפוף: בהלה, מחלות ריאות נוראות, חרדת התושבים החשאית, מיני הרעלה שונים כתוצאה מאדים שונים ובהם כאלה שפגיעתם תיגלה רק כעבור ימים או שבועות. שיטות אלו תבאנה אסונות אשר אין אדם יכול לציירם".
(הקולונל בלקה, 1933)*

* הדברים מצוטטים במאמר של גרטרוד ווקר על מלחמה כימית ובקטריולוגית, בתוך ספרון ושמו **המלחמה הבאה**, הכולל קובץ מחקרים שנערך עלידי האגודה הפרלמנטרית הבין לאומית בז'נווה ויצא לאור בעברית בשנת תרצ"ד (1933) בהוצאת מצפה.

האיום מחריף מעצם הימצאותו של נשק כימי בידי מדינות ערב. זהו נשק שהופעל כמה פעמים באזורנו ובקרבתו – בשנות הששים על-ידי מצרים בתימן, על-ידי ברית המועצות באפגניסטאן, על-ידי לוב בצ'אד, וכן במלחמת איראן-עיראק. עיראק לא היססה להשתמש בנשק כימי גם נגד אזרחיה הכורדים. בשנות הששים היו רק חמש מדינות בעלות יכולת כימית, להוציא את המעצמות הגדולות, ואילו כיום היא מצויה בידי 15 מדינות.³ בתפוצת הנשק הכימי ובתדירות השימוש בו יש כדי ליצור רושם כי יד סף השימוש בו וכי מסתמן תהליך של קונוונצינאליזציה של הנשק הכימי. כלומר, יש נטייה לגזור גזירה שווה בינו לבין כל נשק מודרני אחר, להוציא נשק גרעיני. על כן גם הועלתה הטענה שהשימוש בנשק כימי במלחמת המפרץ שינה את כללי המלחמה במזרח התיכון.⁴

ברצוני לנתח את המקרים שנעשה בהם שימוש צבאי בגזים רעילים, לבדוק מתי ומדוע השתמשו מדינות בנשק כימי ומדוע נמנעו מהפעלתו במקרים אחרים. על סמך ניתוח תולדות הפעלת הנשק הכימי מאז מלחמת העולם הראשונה, יופקו כמה לקחים ברמה האסטרטגית. ובהקשר הישראלי: האומנם השתנו כללי המשחק והאם התרחשה "קונוונצינאליזציה" של הנשק הכימי.

במלחמת העולם הראשונה נעשה לראשונה שימוש נרחב בנשק כימי על-ידי רוב הצדדים. מלחמה זו הוכיחה כי הנשק הכימי הוא אמצעי היכול להכריע קרבות ולהשיג הצלחות טקטיות ואופרטיביות. לנשק הכימי היו גם השפעות פסיכולוגיות על מורל החיילים, עד כדי כך שגם חיילים אשר לא נפגעו, פיתחו סימפטומים רפואיים כשל נפגעי לחימה כימית.⁵ הנשק הכימי הצטייר בדעת הקהל כנשק נורא, השונה במהותו מכל נשק

אחר, והכל היו תמימי דעים שיש למנוע את השימוש בו בעתיד.

בין מלחמות העולם

בעקבות הרשמים הקשים מן השימוש בגז במלחמת העולם הראשונה (כולל גז חרדל שהוכנס לשימוש לקראת סוף המלחמה), נחתמה ב-1925 אמנת ג'נווה האוסרת על השימוש בנשק כימי או בקטרילוגי. רוב המדינות חתמו על האמנה עד היום, חלקן בלוויית הסתייגויות אלה ואחרות (ישראל, וכן רוב מדינות ערב הצטרפו לאמנה. סוריה, כוויית ולוב הוסיפו את ההסתייגות שאין בחתימתן על האמנה משום הכרה בישראל, או יצירת יחסי חוזה עמה). האמנה אוסרת אמנם על שימוש בנשק כימי או ביולוגי לסוגיהם, אך אינה אוסרת על ייצורם או החזקתם ואין היא מענישה את מי שמפר את האמנה. ארצות הברית לא אישרה את האמנה אלא ב-1975, בעיקר מפני שהסנאט הביע ספקנות לגבי יעילותה.⁶

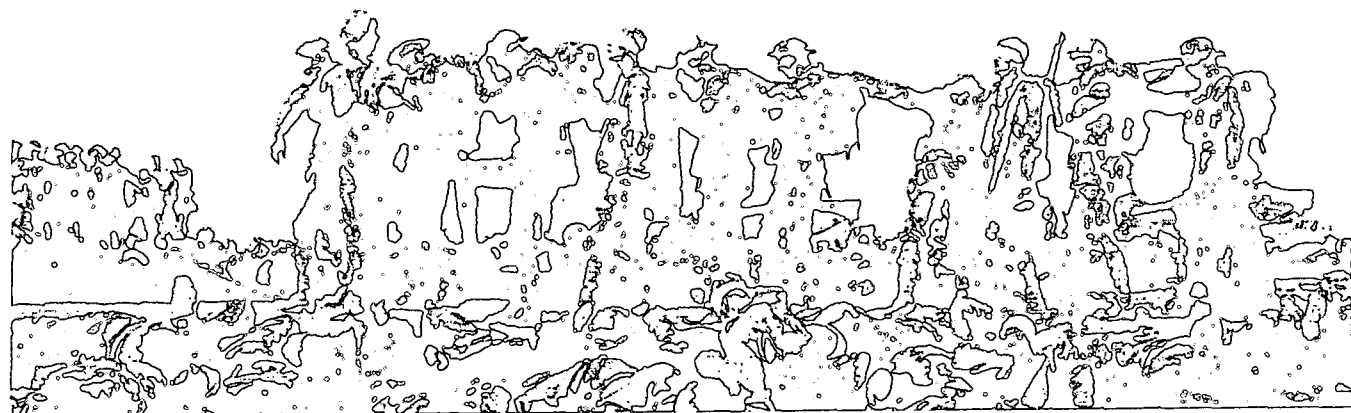
ספקנות זו אינה חסרת-יסוד. על אף ההסתייגות הכלל-עולמית מן השימוש בחומרי לחימה כימיים הופרה האמנה עשר שנים בלבד לאחר שנחתמה, על-ידי מדינות שחתמו עליה. בין ה-22 בדצמבר 1935 ל-7 באפריל 1936, השתמשו האיטלקים במלחמתם באתיופיה בכ-700 טון חומרי לחימה כימיים. לאתיופים לא היו שום אמצעי מיגון והם סבלו קורבנות רבים: מתוך 50 אלף קורבנות הצבא האתיופי 15 אלף נפגעו מגז.⁷ הן איטליה והן אתיופיה חתמו על אמנת ג'נווה, אך חבר הלאומים לא נקט כל צעדים ממשיים כדי לאלץ את איטליה לחדול מהשימוש בנשק האסור. גם יפן השתמשה בחומרי לחימה כימיים נגד סין באורח מבוזר ולצרכים טקטיים מאוגוסט 1937 ועד אמצע שנת 1943, ולפי דיווחים סיניים – עד מאי

1945.⁸ העניין עוד לא נחקר במלואו, אך לסינים, כמו לאתיופים, לא היו כמעט אמצעי מיגון ולא אפשרות להשיב מלחמה, וככל הנראה ספגו אבידות רבות, גם אם אלו היו חלק קטן מכלל הנפגעים במלחמה. גם סין כמו אתיופיה לא זכתה ליותר מאשר תמיכה מוסרית מצד אומות העולם.⁹

מלחמת העולם השנייה

בעקבות הפרות אלו של אמנת ג'נווה חששו מדינות רבות, ערב מלחמת העולם השנייה, משימוש נרחב בחומרי לחימה כימיים. אך החששות התבדו, ובמלחמת העולם השנייה לא נעשה שימוש בנשק הגז למטרות צבאיות, חוץ מהיפנים שהמשיכו להפעיל נשק כימי בסין, עד 1943, ובמקרים בודדים באיי האוקיינוס השקט. במקרים חריגים אלה הופעלו חומרי לחימה כימיים על-ידי יחידות מבודדות שהיו נתונות במצוקה, כנשק של מוצא אחרון נגד הכוחות האמריקאיים. מאוחר יותר דאגה ממשלת יפן למנוע גם חריגים אלה והתחייבה שלא להשתמש בנשק כימי.¹⁰

מדוע נמנעו כמעט כל הצדדים למלחמה, ובעיקר גרמניה, משימוש באמצעי זה? מתברר כי במלחמת העולם השנייה התקיימה הרתעה הדדית או מעין מאזן אימה כימי. בשדר האחרון שהעבירה בריטניה לגרמניה ב-1939 ערב פרוץ המלחמה דרשה בריטניה הבטחה שגרמניה לא תשתמש בחומרי לחימה כימיים. גרמניה אכן העבירה הבטחה ברוח זו באמצעות השגריר השווייצרי בלונדון.¹¹ בנאום שנשא היטלר לאחר מכן הזהיר כי מי שיילחם בנשק כימי, תשיב לו גרמניה באותה מטבע.¹² אך בריטניה, שידעה שאין לסמוך על הבטחותיו של היטלר, מצאה לנכון לפתח את יכולתה הכימית על מנת לקיים הרתעה

איראנים עם פגיעות עינים מחומרי לחימה כימיים.

מקנה לה יכולת גמול טובה. הגרמנים העריכו הערכה גבוהה ביותר את כושר המיגון של בעלות-הברית, עקב התרשמותם מאמצעי המיגון שנפלו לידיהם.¹⁹

לגרמניה עצמה היתה בתחילת המלחמה יכולת כימית מצומצמת, אולם לקראת סופה צברה מאגרים גדולים של חומרי לחימה כימיים. בתחילת המלחמה לא נזקקה גרמניה לנשק כימי עקב הצלחותיה הצבאיות ועליונותה בתחומים אחרים. בשלבים מאוחרים יותר, ובעיקר לקראת סוף המלחמה, חששה גרמניה מהתקפה של נשק כימי בשטחיה היא.²⁰ זאת ועוד, הגרמנים האמינו כי בדומה להם, מפתחות בעלות-הברית סוגים חדשים של חומרי לחימה כימיים, שאין להם מיגון יעיל נגדם. על סוגים חדשים של נשק כימי שהיו בידי הגרמנים לא נודע לבעלות-הברית אלא לאחר המלחמה, ולמעשה לא היה בידיהן מיגון יעיל נגדם. הגרמנים שגו

בנשק כימי נגד אחת מבעלות-הברית ייחשב בעיניה התקפה על ארה"ב עצמה.¹⁷ כעבור זמן קצר מסרה יפן לארצות הברית כי החליטה שלא להשתמש עוד בחומרי לחימה כימיים שברשותה, בתנאי שגם צבאות בעלות-הברית ינהגו כמוה. למעשה, לא הייתה לארצות הברית באותה עת כל יכולת כימית ממשית ורק ב-1944 עלה בידיה להגיע ליכולת כימית שעלתה בקנה אחד עם מדיניותה המוצהרת ואיפשרה לה כושר גמול טוב.¹⁸

כאשר נפתחו הארכיונים של מדינות הציר לאחר המלחמה, התברר כי היה ידוע להן מעט מאוד על יכולתן הממשית של בעלות-הברית. הסתבר שהגרמנים האמינו שיש לבריטניה יכולת גמול גבוהה ורמה טובה של מיגון, הנופלת אך במעט מזו הסובייטית. לגבי ארה"ב הניחו הגרמנים, על סמך ניסיונם במלחמת-העולם הראשונה, כי יש לה שפע של אמצעים כימיים וכי חיל האוויר שלה

אמינה כלפי גרמניה. לבריטניה היתה בתחילת המלחמה יכולת מיגון טובה למדי, אולם רק באמצע דצמבר 1941 צברה כמות מספקת של חומרי לחימה כימיים כדי לגמול לגרמניה במקרה שתתקיף אותה בנשק זה. חוץ מבריטניה, לא היתה אף לאחת מבעלות-הברית יכולת כימית התקפית בפרוץ המלחמה.¹³

בשעת המלחמה ועד לכניעתה של גרמניה נתקבלו ידיעות מודיעיניות על כוונות גרמניות להשתמש בנשק הכימי שברשותה. בדיעבד התברר שהגרמנים אכן שקלו פעמים מספר שימוש בחומרי לחימה כימיים אך חזרו בהם, מפני שחששו מגמול אפשרי וממילא היתה יכולתם מוגבלת למדי.¹⁴ עקב חששותיהן של בעלות הברית, ובעיקר של ברית המועצות, הצהיר ראש ממשלת בריטניה וינסטון צ'רצ'יל במאי 1942 כי בריטניה לא תשתמש בגז אלא אם תתקיף אותה גרמניה בנשק זה. צ'רצ'יל הזהיר כי במקרה כזה תנצל בריטניה את עליונותה האווירית במערב כדי לעשות שימוש נרחב בלוחמה הכימית נגד מטרות צבאיות בשטחה של גרמניה. צ'רצ'יל חזר על האיום גם באפריל 1943, שוב כדי להרתיע את הגרמנים משימוש אפשרי בנשק כימי נגד ברית המועצות.¹⁵ מהתבטאויות אלו עולה בבירור כי בריטניה אימצה מדיניות הרתעה המבוססת על איום בגמול מאסיווי.

ארצות הברית הלכה בעקבות בריטניה ובינוי 1942 הכריזה כי לא תפעיל ראשונה נשק כימי, והזהירה את יפן כי תשלם לה כגמולה אם תמשיך להפעיל חומרי לחימה כימיים במלחמתה בסין.¹⁶ כעבור שנה, ביוני 1943, חזרה על אזהרתה וכיוונה אותה הפעם לכל מדינות הציר. ארה"ב הבטיחה תגובה כימית נגד מרכזי תחמושת, נמלי הים ויעדים צבאיים אחרים בכל שטחיהן של מדינות הציר. ארצות הברית גם הזהירה כי כל שימוש

המשיכו לכבד איסורים על השימוש בנשק זה. הריסון שהפגינו הצדדים בתחום הלוחמה הכימית ראוי לציון, שהרי מדובר היה במלחמה כוללת, שלא נשמרו בה כמעט כל הגבלות ובסופה אף הוטלה פצצת אטום.

לאחר מלחמת-העולם השנייה

מאז תום מלחמת-העולם השנייה ועד עתה לא נעשו כל צעדים ממשיים להגביל את החימוש הכימי (אולי מפני שהמאמצים בתחום הגבלת החימוש רוכזו בתחום הגרעיני). כמה מדינות השתמשו בחומרי לחימה כימיים ובכללן מצרים, לוב, ברית המועצות ובעלות-בריתה בדרום מזרח אסיה ובאפגניסטאן, וכן עיראק במלחמתה נגד איראן. גם ארה"ב השתמשה בגזים מגרים בווייטנאם. שתיקתו של העולם לנוכח השימוש בנשק הכימי עודדה את המדינות שהפעילו חומרי לחימה כימיים להמשיך ולהשתמש בהם.

תימן

מצרים היתה הראשונה שהשתמשה בנשק כימי לאחר מלחמת-העולם השנייה. במלחמת האזרחים שהיתה בתימן בין השנים 1963-1967, השתמשה מצרים בחומרי לחימה כימיים מתוצרת סובייטית – הן בגזים מגרים (גז מדמיע) ומאוחר יותר גם בגז כווייה (חרדל) ובגז עצבים ("יתכן שחלק מהגז מקורו במאגרי גז חרדל בריטיים שנותרו במצרים לאחר מלחמת-העולם השנייה).²⁴ בעיתונות דווח על 40 מקרים לפחות, ועל פי הערכות הגיע מספר הנפגעים לכדי 400 הרוגים וכ-900

איראני עם כוויות בפנים מפגיעות חומרי לחימה כימיים.

תגובה אמריקאית וסובייטית, והבהירו באופן ברור כי לא ישתמשו ראשונים בנשק זה. מעניין, שהיפנים סמכו על הצהרות של ארה"ב כי לא תשתמש בנשק כימי,²² אך הטילו ספק בכוונותיהם של הסובייטים, ובסוף המלחמה ריכזו את רוב הנשק הכימי שהיה ברשותם בידי צבא קוואנטנג במנצ'וריה.²³

הריסון שהפגינו כל הצדדים במלחמת-העולם השנייה בתחום הלוחמה הכימית נבע אם כן מהרתעה הדדית שנשענה בעיקר על איום אמין להגיב באמצעים דומים. תרמה לזה ההערכה כי השימוש בחומרי לחימה כימיים אין בו כדי להביא להישגים משמעותיים בתחום האסטרטגי ואף הטקטי, וכי שכרו של השימוש בנשק כימי יימצא בהפסדו. מכל מקום, הגורם המרכזי והקובע היה דימוי של יכולת גמול אמינה לצד מיגון אפקטיבי. גם אם דימוי זה לא עלה בקנה אחד עם המציאות, נשמרה ההרתעה והצדדים

בהערכות המודיעין שלהם וסברו כי יכולתן הכימית של בעלות-הברית גבוהה משלהם. המומחים הגרמנים בתחום הלוחמה הכימית אף דיווחו להיטלר כי בעלות-הברית פיתחו גז עצבים המקביל לגז הטבון הגרמני.²¹ גורמים אלה ואחרים גרמו שהגרמנים נמנעו מהפעלת חומרי הלחימה הכימיים שבידיהם, גם בשעה שהיו במצוקה לקראת סוף המלחמה.

יפן נמנעה גם היא מהפעלת נשק כימי נגד הכוחות האמריקאיים מפני שחששה מכושר הייצור העדיף של ארה"ב ומפגיעותה להתקפות אוויר. כאשר התעורר החשש (המוצדק) כי יחידות צבא יפניות יפעילו על דעת עצמן חומרי לחימה כימיים נגד האמריקאים, דאגו לרכז את כל מאגרי החומרים הכימיים ולהעבירם לקווים האחוריים. עם זאת, רק ב-1944 קיבלו היפנים (שלא היו חתומים על אמנת ז'נובה), החלטה סופית שלא להשתמש בנשק כימי מפחד

נפגעיִגז קשים.²⁵ לאחר שדווח על הפצצה אווירית בגז עצבים בינואר 1967, הודיע מי שהיה המזכיר הכללי של האו"ם, או טאנט, כי הוא חסר אונים בהתמודדותו עם העניין שכן אין בידיו אמצעים לחקור את העובדות.²⁶ גם במקרה זה, כמו לפני מלחמת העולם, וכמו במקרים שיבואו, לא ננקטו צעדים כלשהם נגד מצרים. העולם לא נחלץ לסייע לקורבן ומצרים אף לא גונתה. ייתכן כי שתיהן זו מצד המדינות שחששו לסכן את יחסיהן עם מצרים תרמה לנטייה להשתמש בנשק זה, ובפרט במלחמת איראן-עיראק.

ריסון במלחמת ששת הימים

השימוש שעשתה מצרים בחומרי לחימה כימיים במלחמת תימן עורר חששות כבדים בישראל. גולדה מאיר, בהיותה שרת החוץ, אמרה כי נאצר, שהיה נכון להפעיל נשק כימי נגד אחיו הערבים, לא יהסס להפעילו נגד ישראל.²⁷ ערב מלחמת ששת הימים, בתקופת "ההמתנה", שררה בציבור חרדה ממשית מן האפשרות שהמצרים יפעילו את הנשק הכימי שברשותם.²⁸ העניין עורר דאגה גם במטכ"ל שכן ישראל לא היתה ערוכה ללוחמה כימית.²⁹ כשנשאל משה דיין, לאחר שהתמנה לתפקיד שר הביטחון, מה יהיה אם מצרים תשתמש בגז, ענה: "שינסו".³⁰ המצרים הפגינו ריסון מתוך חשש מגמול ישראלי, שהתבסס כנראה על הערכת ייתר של היכולת הישראלית – בדומה להרתעה שנשמרה במלחמת העולם השנייה שהתבססה על הערכות מוגזמות של יכולת המיגון והגמול של היריב. יש גורסים כי מצרים נמנעה משימוש בנשק כימי בידעה כי לאחר שהושמד חיל-האוויר שלה היא חשופה לסכנה של גמול ישראלי. מכל מקום, יש להניח שהמצרים העריכו כי המחיר

שיידרשו לשלם יעלה על היתרונות שיפיקו משימוש בנשק כימי, ועל כן העדיפו להימנע מלהפעילו גם כשנחלו מפלה ב-1967 וגם במלחמת יום הכיפורים.³¹

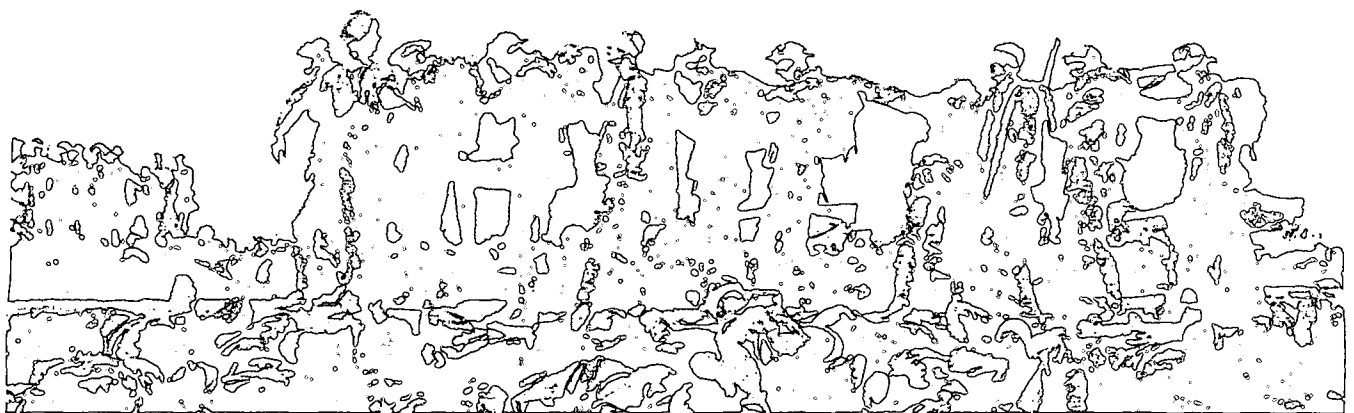
לאוס, קמבודיה, אפגניסטאן

דרום מזרח אסיה היתה זירה של לוחמה כימית בין-גושית. במלחמת וייטנאם הפעילה ארה"ב גז מדמיע מסוגים שונים, המשמש בדרך כלל לפיזור הפגנות, על מנת להבריח את לוחמי הווייטקונג ממחבואיהם. ארה"ב גם השתמשה בקוטלי צמחייה כדי לרסס את היערות שבהם מצאו מסתור לוחמי הווייטקונג, וכדי לפגוע ביבולים חקלאיים ולשבש את אספקת המזון שלהם.³² על כל פנים, האמריקאים לא השתמשו בגזים ממיתים. בשנים 1975-1976 הגיעו דיווחים מלאוס כי צבא השחרור העממי של לאוס (Lao People's Liberation Army) וכוחות צפון-וייטנאמיים הפעילו בלאוס נשק כימי נגד מתנגדיהם ונגד כפרים, כלומר נגד אוכלוסייה אזרחית. החל מ-1978 הגיעו דיווחים דומים גם מקמבודיה, שבה הפעילו כוחות הרפובליקה העממית נשק כימי נגד לוחמי החמר רוז' (Khmer Rouge). פליטים משבטי המונגו (H'MONG) בווייטנאם, שנמלטו לתאילנד, תיארו התקפות אוויריות ורקטות שהתפוצצו באוויר ופיזרו תרסיס, לרוב צהוב או לבן, שחלקיקיו דמו לטיפות גשם. חלק מנפגעי ההפצצה מתו, ומי שהיו בקרבת מקום או שאכלו מזון מורעל פיתחו סימפטומים שונים של פגיעה. על-פי הדיווחים מקמבודיה נקטו הכוחות הווייטנאמיים אמצעים שונים לפיזור החומר הכימי ובין היתר הפעילו מרגמות 60 מ"מ, פגזי 120 מ"מ, רקטות, מוקשים ואף הרעילו מקורות מים.³³

החל משנת 1979 החלו מגיעים דיווחים דומים גם מאפגניסטאן, שבה השתמשו הסובייטים באמצעים דומים לפיזור חומרי לחימה כימיים נגד המוג'הדין, שנאבקו בממשלתה הקומוניסטית של אפגניסטאן.³⁴ משנתקבלו דיווחים אלה בארה"ב פנה הממשל האמריקאי (בראשו עמד אז ג'ימי קארטר, שייחס חשיבות רבה לענייני זכויות האדם) לממשלות לאוס, וייטנאם וברית המועצות, אך כל השלוש הכחישו את ההאשמות. בעקבות יוזמה אמריקאית הכריזה העצרת הכללית של האו"ם בדצמבר 1980 על כינון ועדת חקירה לבדוק את ההאשמות. אולם החקירות שניהלו האו"ם ומשרד החוץ האמריקאי נתקלו בקשיים שונים. קשה היה להוכיח את השימוש בגז בעיקר לאחר שחלף זמן בין הדיווח לבין הבדיקה, ולפעמים לא היה אפשר כלל לשלוח צוותי בדיקה. בהיעדר בסיס מוצק של ראיות יכלו הממשלות הנוגעות בדבר לחמוק מנקיטת עמדה.³⁵ מקרים אלה של הפעלת נשק כימי שבו ואישרו את יעילותו נגד יריב חסר כל יכולת מיגון או גמול. הם גם הוכיחו כי מדינות העולם אינן נכונות לנקוט אמצעים כלשהם נגד המשתמשים בנשק האסור.

מלחמת איראן-עיראק

במלחמת איראן-עיראק השתמשה עיראק בגז מרעיל מסוגים שונים בהיקף נרחב ובאורח שיטתי למטרות טקטיות ואופרטיביות, ובין היתר כדי להעניש את אזרחיה הכורדים תושבי אזור חלבג'ה על תמיכתם באיראן. עיראק החלה בהפעלת נשק כימי בשנת 1983, כדי לסכל התקפות איראניות. היא היתה נתונה אז בלחץ כבד והעריכה שלאיראן אין יכולת גמול. עד 1987 הפעילה עיראק נשק

מסקנות

כימי למטרות דפנסיויות – לשבירת מתקפות איראניות בשטח עיראק. החל מ-1987 התחילה עיראק בהפעלת נשק כימי גם כדי לחסל מאחזים איראניים בשטח עיראק, וכדי לשבש את הכנותיהם של האיראנים. עם זאת, נמנעה עיראק מהפעלת נשק כימי בתוך שטח איראן, ואת תקיפת האוכלוסייה הכורדית בשטחה, ובאזור הספר האיראני, יש לראות כחריג.³⁶ על-פי דיווחים עיתונאיים השתמשה עיראק בגז עצבים מסוגים שונים ובגז חרדל.³⁷ לפי מקורות איראניים נפגעו כ-50 אלף איש מגז מרעיל בין 1983 ל-1988.³⁸ הצלחתה של עיראק הוכיחה לכאורה את יעילותו הטקטית של הנשק הכימי, ועודדה אותה להמשיך ולהרחיב את הפעלתו. תגובתו הפושרת של העולם הקלה על עיראק. עם זאת, העובדה שעיראק השתמשה בנשק כימי רק בשטחה ולא בשטחה של איראן, מלמדת על ריסון מסוים בהפעלת הנשק הכימי.³⁹ מכל מקום, בשימוש הצבאי השיטתי הראשון מאז מלחמת העולם הראשונה שב הנשק הכימי והוכיח את יעילותו ככלי טקטי אך לא כנשק היכול להכריע מלחמה.

לוב

גם לוב לא משכה ידה מהנשק הכימי שסופק לה ככל הנראה על-ידי איראן, ועל-פי כמה ידיעות השתמשה בו במלחמתה בצ'אד אך בלא הצלחה.⁴⁰ לוב הכחישה האשמות אלו ואף הזמינה את ארה"ב לבדוק באופן חד-פעמי את המפעלים שייצרו על-פי החשד נשק כימי. ארה"ב דחתה את ההזמנה, מפני שאין סיפק בבדיקה חד-פעמית כדי לקבוע שמפעל כימיקלים מסוים אינו מייצר חומרי לחימה כימיים.⁴¹

מסקירת השימוש בחומרי לחימה כימיים במאה העשרים ובעיקר מאז מלחמת העולם השנייה, עולות כמה מסקנות. ראשית, חומרי לחימה כימיים הופעלו אך ורק בסכסוכים בעולם השלישי, אם כי במועדון המשתמשות לא היו רק מדינות מתפתחות אלא גם שתי מעצמות העל (אף אם לא באופן דומה). שנית, חומרי לחימה כימיים הופעלו תמיד בתנאים של אסימטריה בין יכולתו של מפעיל הנשק הכימי לבין זו של קורבנו. בכל המקרים היתה לצד שהפעיל נשק כימי עליונות בולטת על פני יריבו ולרוב לא רק בתחום הכימי: לסינים ולאתיופים, שהיו קורבנות הלוחמה הכימית היפנית והאיטלקית, לא היו כל אמצעי מיגון וכמובן שלא יכולת לגמול במטבע דומה או באמצעים אחרים. הדברים נכונים גם בתימן, בווייטנאם, באפגניסטאן, בצ'אד או במלחמת איראן-עיראק. הנשק הכימי הופעל בעיקר כנגד כוחות צבא (סדירים או צבאיים למחצה – לוחמי גרילה) אך בכמה מקרים גם נגד אוכלוסייה אזרחית (לאוס, קמבודיה ועיראק).

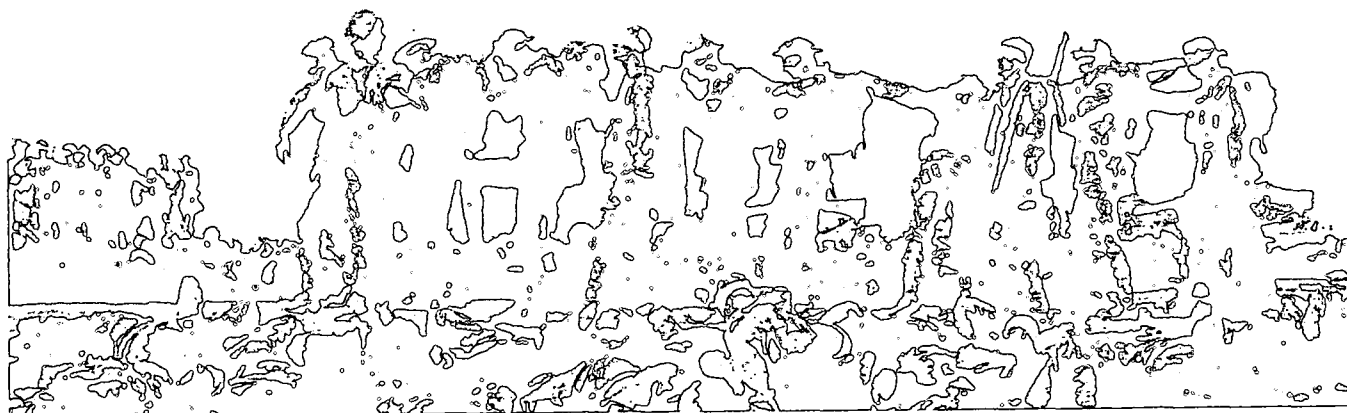
שלישית, הנשק הכימי הופעל בדרך כלל על-ידי כוחות צבא סדירים במסגרת מאבק בכוחות גרילה, להוציא מלחמת איראן-עיראק, שבה הופעל הנשק הכימי בשיטתיות נגד כוחות צבא סדירים. ככל הנראה נועד הנשק הכימי לפצות על חולשה או על אייכולת להביא לידי ביטוי אפקטיווי אמצעים אחרים במסגרת ההתמודדות בלוחמי הגרילה. רביעית, בכל המקרים גילו מדינות העולם אי רצון לנקוט אמצעים נגד מפעילי הנשק הכימי, וגם האר"ם וארגונים בין-לאומיים אחרים התגלו חסרי-אונים בתחום זה. רק בשנים האחרונות, בעקבות ההפעלה המאסיבית של נשק כימי על-ידי עיראק,

הטילו ארה"ב ומדינות מערב-אירופה הגבלות על מכירת חומרים המשמשים לייצור נשק כימי למדינות בעולם השלישי.⁴² יש לשער שהשימוש בנשק הכימי, בעיקר במלחמת איראן-עיראק, זירז את השיחות על פירוק החימוש הכימי בין מעצמות העל.

זאת ועוד, נשק כימי הופעל ברוב המקרים באזורים המרוחקים מהישג ידה של התקשורת, מה שהקל על המדינות שהפעילו נשק כימי לרחוץ בניקיון כפיהן, ועל מדינות אחרות – להתעלם או להימנע מנקיטת עמדה. כאשר במלחמת איראן-עיראק נראו תוצאות הפעלת הנשק הכימי על מרקעי הטלוויזיה בעולם, הזדעזעה דעת הקהל והעניין עלה על סדר היום הבין-לאומי.

במלחמת העולם השנייה לא הופעלו חומרי לחימה כימיים מפני שכל הצדדים האמינו כי ליריב יש יכולת גמול ומיגון כאחד. הרתעה הדדית זו פעלה כנראה גם באזורנו, במלחמת ששת הימים ובמלחמת יום הכיפורים. אף על-פי שהדברים לא נחקרו עד תומם, יש להניח כי המצרים העריכו שיש בידי ישראל יכולת גמול.

האם מותר לגזור מניסיון העבר לגבי מלחמה עתידית בין ישראל למדינות ערב? התשובה אינה ברורה ואינה חד-משמעית. ראשית, מלחמות ישראל-ערב היו תמיד מלחמות מוגבלות שבהן הפגינו הצדדים מידה של ריסון עקב הרתעה שנשענה על יכולת לגמול ולהעניש ועל אילוצים שהציבו מעצמות העל. העובדה שגם במלחמת איראן-עיראק הגבילה עיראק את השימוש בנשק הכימי לשטחה בלבד יכולה אולי ללמד כי כללי המלחמה לא השתנו במזרח התיכון. שנית, היתרונות שמקנה הנשק הכימי מוגבלים, אם כי מתקפה ראשונה ומפתיעה עשויה להקנות לתוקף יתרון בשלביה הראשונים של המלחמה. אולם במקרה זה

27. דברי גולדה מאיר מצוטטים בספרו של Seagrave, עמ' 29.
28. דוד קמחי ודן בבלי, סופת האש, תל-אביב, עם הספר, 1968, עמ' 174.
29. יצחק רבין, פנקס שירות, תל-אביב, ספרית מעריב, 1979, כרך ב', עמ' 138.
30. מצוטט אצל: Edward Luttwak & Dan Horowitz, *The Israeli Army*, Allan Lane, London, 1975, p. 32.
31. Carus (1988), p. 3.
32. J. B. Neilands, Gordon H. Orians, E. W. Pfeiffer, Alje Vennema & Arthur H. Westing, *Harvest of Death*, New York, the free Press, 1972.
- המחברים סוקרים את השימוש שעשתה ארה"ב בוויתנאם כגו מדמיע ובחומרים להשמדת צמחייה ומנתחים את המדיניות האמריקאית בסוגייה ותוצאות השימוש בחומרים אלה.
33. Spiers, p. 104-117.
34. Ibid, p. 105.
35. Ibid, p. 105-117.
36. J. Johnston, "Chemical warfare in the gulf — Lesson for NATO?" *British Army Review*, No. 91, April 1989, pp. 25-31.
- ראה גם: אהרן לבין, "האיום. על העומק בישראל וניסיון המלחמה במפרץ", סקירה חודשית, כרך 35, מס' 12, 1989, עמ' 18-9.
- המחבר סוקר בקצרה את הפעלת הנשק הכימי במלחמת המפרץ ואת האיום על ישראל אך אינו מציין את המקורות שעליהם הסתמך.
37. *The Economist*, June 1988, p. 26.
38. Seth W. Carus, "The Genie Unleashed: Iraq's Chemical and Biological Weapons Program," *Policy Papers*, No. 14, the Washington Institute for Near East Policy, 1984.
3. קארוס פורש במונוגרפיה זו יריעה רחבה ומפורטת של מאמצי הרכש והפיתוח של עיראק בתחום הכימי והביולוגי.
39. Abramowitz, p. 104.
40. Carus 1988, p. 5.
41. Time, 16, January 1989, p. 10.
- הכימית של לוב ראה במאמר: Carleton A. Conant, "Libya's CW Gamble", *Defence & Foreign Policy*, Vol. 17, No. 1, January 1989, pp. 30-32.
42. Carus 1988, p. 10.
43. ibid.

- No. 2, (1987), p. 47.
2. Jeff Abramowitz, "CW Changes the Rules of Middle East War," *Jane's Defence weekly*, November, 1987, p. 1063.
3. *The Economist*, June, 1988, p. 26.
4. Abramowitz, op. cit., p. 1063.
5. James E. Leonard, *Chemical Warfare — An Urgent Need for a Credible Deterrent*, U.S. Army War College, Carlisle, Barracks, Pennsylvania, 1982, p. 10.
6. Ibid, p. 14.
7. Ibid p. 15.
8. Spiers, p. 62; Leonard, p. 16.
9. Spiers, p. 104.
10. Ibid, p. 12-24.
11. Ibid, p. 17.
12. Spiers, p. 62.
13. Ibid, p. 62-71.
14. Frederick Brown, *Chemical Warfare: A study in Restraint*, Princeton N.J., Princeton University Press, 1968, pp. 241-242.
- בראון מביא ניתוח מקיף של יכולתם הכימית של הצדדים במלחמת העולם השנייה, כיצד תפסו את הנשק הכימי ומדוע נהגו בו בריסון.
15. Leonard, p. 11; Brown, pp. 210-211.
16. Spiers, p. 73.
17. Brown, pp. 263-265.
18. Leonard, p. 20.
19. Ibid, Ibid.
20. Manfred Hamm, *Chemical Warfare: The Growing Threat to Europe*, London Institute for European defence and Strategic Studies, 1984, p. 14.
- ראה גם: Spiers, p. 86.
21. Hamm, p. 14.
22. Brown, p. 249.
23. Leonard, p. 25.
24. Seth W. Carus, "Chemical and Biological Warfare in the Middle East," *Focus Policy*, The Washington Institute for Near East Policy. Research Memorandum no. 9, December 1988, p. 2.
- קארוס מביא סקירה מקיפה של תמצות הנשק הכימי והביולוגי במזרח התיכון ועומד על מאמצי הפיתוח של המדינות השונות בתחום זה.
25. "The Problem of Chemical and Biological Warfare," *SIPRI Vol. 1*, Stockholm, Almquist & Wiksell, Humanities Press, 1971, p. 159.
26. Sterling Seagrave, *Yellow Rain*, M. Evans and company, New York, 1981, pp. 124-125.

מסתכן היוזם בגמול ובהסלמה, ובחישוב סופי יידרש לשלם מחיר גבוה. שלישית, הנשק הכימי שימש לצרכים צבאיים כדי לפצות על חולשה בתחומים אחרים, ולא הופעל בדרך כלל נגד אוכלוסייה אזרחית. רביעית, מדינות ערב אינן רואות בנשק הכימי נשק קונוונציונאלי, אלא לטענתם — מענה ליכולת הגרעינית של ישראל. סוריה, לדוגמה, שואפת להרתיע את ישראל באמצעות יכולתה הכימית גם מפני תקיפת מתקנים אסטרטגיים בעומק שטחה.⁴³ עם זאת, לא ברור מהו הסף הסורי ואם אכן תפעיל סוריה נשק כימי כאשר תתקוף ישראל יעדים אסטרטגיים בשטחה.

להערכתו, על אף דימוי של שחיקה בסף השימוש של הנשק הכימי, אין לגזור גזירה שווה בין המקרים שבהם הופעל נשק זה בעבר לבין המקרה הישראלי. הלך שיש להפיק הוא מהתנאים שהביאו לשימוש בנשק כימי או שמנעו אותו — כלומר, מיכולות הגמול והמיגון של הצד השני. לפיכך, אם תצליח ישראל להקרין דימוי של כושר גמול מגוון ומיגון אפקטיווי, יהיה בכוחה להרתיע את האויב משימוש באמצעי זה ולהימנע מהסלמה במלחמה.

ולסיום, בשנים האחרונות משקיעות מעצמות העל מאמצים מחודשים במגמה לגבש אמנה שתביא לחיסולו המוחלט של הנשק הכימי, ונראה כי הן קרובות להשיג יעד זה יותר מאי פעם. אם יצליחו המעצמות להגיע להסכם מסוג זה, תוכח שוב אי-הלגיטימיות של הנשק הכימי, ויווצרו כללי משטר וכללי משחק חדשים שגם המדינות המחזיקות כיום בנשק כימי ידרשו לכבדם.

הערות

1. Y.S. & R.S., "Deterring the Threat of Chemical Warfare," *IDF JOURNAL*, Vol. IV,

